

Dobrovolné nástroje v péči o přírodu

Pavel Pešout, Francesco Kinský dal Borgo, Petr Marada

Nejefektivnější formy péče o přírodu, obnovy ekosystémů a tvorby krajiny jsou ty s přímou účastí vlastníků či hospodářů prostřednictvím věcných či jiných práv k pozemkům. Často jejich rozhodnutí iniciuje dobrovolná či státní ochrana přírody, ale čím dál více i v České republice přibývá osvědčených vlastníků pozemků, firem a spolků, kteří cítí odpovědnost za stav přírody a aktivně

podporují biodiverzitu a usilují o zdravé ekosystémy a krajinu ve svém okolí, v oblasti svého podnikání, na svém majetku či farmě. Zvyšuje se také počet cíleně vytvářených „soukromých rezervací“. V souvislosti s plněním cílů evropského nařízení o obnově přírody se stává stále aktuálnější tyto snahy ze strany státu více podporovat a počítat s nimi.

Obr. 1: Prales Jehliště v přírodním parku Jistebnická vrchovina je první soukromou rezervací v České republice chráněnou prostřednictvím věcného břemena ochrany přírody, zřízeného soukromým vlastníkem ve prospěch ČSOP Vlašim v r. 2010. Foto Pavel Pešout

Obr. 2: Evropsky významná lokalita Na pramenech u Horní Lhoty představuje jeden z nejcennějších komplexů rašeliných luk na Podblanicku. Lokalita je v dlouhodobé péči ČSOP (Klaudys 2015), který ji také částečně vykoupil a uzavřel zde v r. 2015 smluvní ochranu ze Středočeským krajem. Foto Pavel Pešout

Netřeba již dnes zdůrazňovat, že bez zapojení a motivování vlastníků a hospodářů nelze zajistit uchování biodiverzity a zdraví ekosystémů. Konečně i zákon o ochraně přírody a krajiny účast a spolupráci vlastníků přímo předpokládá. Česká republika si s sebou bohužel nese neblahé dědictví z období komunismu – zpretrhání vazby k půdě. O to více je cenné, že přesto přibývá soukromých iniciativ a rozhodnutí vlastníků, kteří prostřednictvím věcných a dalších uživatelských práv k pozemkům a stavbám usilují o ochranu přírodního a kulturního dědictví. Jde o jednotlivce i skupiny osob, fyzické či nestátní a neveřejné právnické osoby využívající celou škálu dobrovolných nástrojů ochrany přírody, které je možné rozdělit takto:

1. Samoregulace, veřejné deklarace a kodexy
2. Značky a známky kvality, certifikace a akreditace
3. Dobrovolné (privátní) dohody mezi vlastníkem a nestátním subjektem (např. pozemkovým spolkem)
4. Veřejnoprávní dohody o způsobu hospodaření

Často jsou tyto nástroje různě kombinovány a vyvíjí se v čase v závislosti na ekonomických možnostech daných subjekty, právním prostředím a společenské atmosféře.¹

V současné době Česká republika, stejně jako další členské státy Evropské unie, připravuje Národní plán obnovy přírody (NPOP), který představuje základní plánovací dokument k plnění cílů evropského nařízení pro obnovu přírody (Nature Restoration Regulation – NRR). Nařízení bylo přijato, protože dosavadní legislativa („naturové“ směrnice, rámcová směrnice o vodách ad.), politiky a strategie nedokázaly zastavit pokles biodiverzity a zajistit perspektivu uchování kvality našeho života do budoucna. Cíle nařízení jsou ambiciózní a zdaleka se netýkají jen státem chráněných území, ba právě naopak. Hlavní důraz nařízení se soustředí na krajinu, která je běžně hospodářsky využívána (Pešout & Šíma 2022). Jestliže ani péči o zvláště chráněné části přírody nelze zajistit bez spolupráce s vlastníky a hospodáři, pak v případě realizace NPOP to platí dvojnásob. NRR tak představuje příležitost k podpoře úsilí a většímu zapojení soukromého sektoru – příležitosti k rozvoji dobrovolných nástrojů v péči o přírodu a krajinu.

Představme si příklady tří různých typů nástrojů, možností jejich využití v NPOP, a jak by se dalo jejich širší využití podpořit.

Certifikace Wildlife estates

Příkladem čistě privátní iniciativy, veřejné deklarace soukromě hospodařících subjektů, stvrzené evaluačním procesem zakončeným certifikací, je celoevropský systém Wildlife Estates (WE), který je prostřednictvím kompetentních

poradců implementován na vybraných majetcích i v České republice již více než 10 let. Tuto iniciativu založila v roce 2004 Evropská organizace vlastníků půdy (ELO) s cílem ukázat veřejnosti a ocenit ty soukromé hospodáře a vlastníky půdy, kteří dobrovolně podporují na svých majetcích (zemědělské půdě, rybnících, v lesích atd.) aktivity generující ekosystémové služby a podporují biodiverzitu nad rámec zákonných požadavků. Osvědčené postupy iniciované a prováděné soukromým sektorem jsou založené na třech pilířích udržitelnosti: ekonomickém, environmentálním a sociálně odpovědném hospodaření. Mottem projektu WE je „*udržitelnost prostřednictvím odpovědného hospodaření*“².

Platforma WE poskytuje viditelnost, umožňuje síťování a zajišťuje poradenství hospodářům, kteří chtějí spravovat své pozemky ekonomickým a především udržitelným způsobem, se zvláštním zaměřením na podporu volně žijících živočichů a rostlin a poskytování ekosystémových služeb. Základem pro udělení této značky je metodika stanovující požadavky na hospodaření a současně kritéria pro hodnocení postupů hospodaření a jejich dopadu na půdu a biodiverzitu. Žadatelé se před vlastním certifikačním procesem musí nejprve zavázat k plnění souboru zásad (charty WE) a poté jsou jejich procesy, včetně řídicí dokumentace, podkladů a podrobného dotazníku, posuzovány nezávislými auditory.

V souvislosti s naplňováním cílů NPOP v oblasti lesnického a zemědělského hospodaření představuje WE funkční nástroj, který může napomoci objektivně hodnotit a spravedlivě vykazovat vybrané typy managementu, včetně generovaných ekosystémových služeb a jejich přínosů. Na základě dosažení požadovaného standardu a udělení WE labelu by bylo možné následně, například prostřednictvím jednoznačně definovaných ekoplateb, podporovat aktivní a společensky odpovědné hospodáře. Právě nyní, kdy je současný systém podpor prostřednictvím společné zemědělské politiky EU hospodářů kritizován, nabývá tato soukromá iniciativa přispívající k plnění NRR na významu. Metodologie WE by mohla pomoci kvantifikovat a ocenit ekosystémové služby poskytované vybranými způsoby managementu.

1 Mezi typické dobrovolné nástroje zde záměrně neřadíme smluvní ochranu území, protože nahrazuje klasické vyhlášení chráněného území. Pokud nedojde k dohodě, orgán ochrany přírody vyhlásí zvláště chráněné území. V současné době je smluvně chráněno 55 lokalit.

2 Více info na <https://www.wildlife-estates.info/countries/cz/>

Chráněná území v soukromé správě

V České republice nejsou instituty „soukromá rezervace“ či soukromě chráněná území (*Privately Protected Area – PPA*) v právu ochrany přírody a krajiny zakotveny, byť se čím dál častěji používají. Rozumíme jimi „část přírody či kulturní památku chráněnou výhradně z vůle nestátního vlastníka či s jeho souhlasem jinou nestátní osobou“ (Pešout 2014). Mezinárodní svaz ochrany přírody (IUCN) definuje PPA jako zřetelně vymezené území se zajištěnou péčí s dlouhodobým cílem ochrany přírody a kulturního dědictví pod soukromou správou, zjednodušeně – chráněná území v soukromé správě. Zřizovatel PPA může mít nejrůznější právní formu. Může jít o fyzické osoby, jejich sdružení – spolky (NGOs), církve, právnické osoby založené za účelem zisku atd. (Mitchell *et al.* 2018).

V České republice jsou zřizovateli PPA dosud především nevládní organizace – pozemkové spolky. K ochraně přírodního a kulturního dědictví využívají celé palety užívacích práv k pozemkům a stavbám; od vlastnictví – držby přes výpůjčky a pachtu až po dobrovolné dohody s vlastníky (příp. udělení souhlasu vlastníka) o zajištění péče o ochraně lokalit.³ České pozemkovo-spolkové hnutí se v devadesátých letech minulého století inspirovalo nepřerušovanou tradicí PPA v anglosaských zemích a navázalo na tuzemské prvorepublikové aktivity tehdejšího Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny (Pešout a kol. 1998, Moravec & Pešout 2014). Před deseti lety již bylo na našem území nevládními organizacemi zřízeno takřka 600 PPA (Pešout 2014) a jejich počet každoročně narůstá. Český svaz ochránců přírody, jako národní pozemkový spolek, zajišťuje akreditaci jednotlivých pozemkových spolků s cílem poskytnutí garance jejich kredibility, podpory a zajištění metodické podpory a výměny zkušeností. Provozuje také dlouhodobou úspěšnou sbírku „Místo pro přírodu“ pro výkupy pozemků. Vedle tohoto systému pozemkových spolků existuje několik dalších

Obr. 3: Mokřady a tůně vybudované na ekofarmě Petra Marady jako vnitřní krajinný prvek na dílu půdního bloku do roku 2012 orněné údolní nivy Šardického potoka. Foto Petr Marada

občanských sdružení, která se cíleně věnují akvizicím a získávání věcných a dalších práv k pozemkům a stavbám za účelem ochrany přírody. Za všechny zmiňme tzv. „ptačí parky“ zřizované Českou společností ornitologickou od r. 2008, kdy byl ustanoven první z nich – Josefovské louky (Valinová 2023). Pozemkové spolky představují ideální model ochrany cenných lokalit a objektů díky zapojování místní veřejnosti do realizace praktické péče.

V poslední dekádě začíná narůstat počet PPA zřizovaných i jinými privátními subjekty než občanskými sdruženími. Často jde nejen o území cenná, ale také o území, kde soukromý investor realizuje projekt ekologické obnovy. Za všechny jmenujme potravinářský podnik SEMIX Pluso, spol. s r.o., který realizuje projekty na obnovu přírody, podporuje ohrožené druhy a opylovače nejen ve svých výrobních areálech, ale i na řadě dalších lokalit, které za tímto účelem cíleně vykupuje. Největším projektem této firmy jsou Kozmické louky (Lisal & Čížmár 2019). Zajímavým projektem je také akciová společnost Refugium zaměřující se na akvizice přírodovědně cenných území a realizující hned několik projektů obnovy přírody (Kolomazníková & Lysák 2023). Bohudíky, vedle těchto projektů cílených na výkupy pozemků a zřízení PPA, však nejvíce

přibývá aktivit osvědčených vlastníků a hospodářů vytvářejících ostrůvky přírody přímo na svých majetcích, farmách apod.

Snahy nestátních vlastníků, kteří se rozhodli založit svou „soukromou rezervaci“ jsou veřejností vysoce hodnoceny, zvláště pokud ponechávají přírodu alespoň částečně přístupnou, nebo ji dokonce aktivně zpřístupňují budováním cest, ptačích pozorovatelek a dalších prvků návštěvnícké infrastruktury. Mezi tyto soukromé iniciativy lze zařadit i narůstající množství krajinných prvků (tzv. ekologicky významných prvků) na zemědělské půdě z rozhodnutí vlastníků a hospodářů (Pešout 2024).

Více ocenit toto úsilí by měl i stát. Proto se opatření vytvořit podmínky pro větší zapojení soukromého sektoru do ochrany a obnovy přírody promítlo do akčního plánu nedávno vládou schválené Strategie ochrany biodiverzity. Ocenění a podpora by se měla projevit nejen v podobě prioritizace v ekonomických nástrojích, ale také v legislativě. Na úsilí soukromého sektoru v ochraně přírody a krajiny by se mělo pohlížet obdobně jako v případě aktivit státu. Vhodným signálem by mohlo být, že pozemky v chráněných územích v soukromé správě by byly osvobozeny od daně z nemovitostí obdobně jako ve státem zřízených zvláště chráněných územích.

3 Jestliže jsou výkupy pozemků, pachtu a nejrůznější dohody s vlastníky využívány pozemkovými spolky běžně, není v ČR dosud více využívána právní úprava typu „*conservation easements*“. Přitom ve Velké Británii či Spojených státech jde o jednu z nejčtenějších forem soukromé ochrany přírody. V našem prostředí nejbližší tomuto institutu odpovídá věcné břemeno ochrany přírody (Šimová & Šíma 2012). První bylo zřízeno po dohodě se soukromým vlastníkem v r. 2010 pro ochranu Pralesu Jehliště ve prospěch ČSOP Vlašim (Klaudys 2016) a dále bylo využito již pouze v jednotkách případů (Müllerová 2013).

Obr. 4: Hnědásek osikový je jedním z předmětů ochrany přírodní rezervace Dománovický les. Vlastník, Kinský dal Borgo, a.s., zde lesnickým hospodařením udržuje a zlepšuje biotop hnědáška na základě třístranné dohody o způsobu hospodaření uzavřené mezi ním, orgánem ochrany přírody (Krajský úřad Středočeského kraje) a AOPK ČR, která realizuje záchranný program o tento kriticky ohrožený druh. Foto Václav John

Dohody o způsobu hospodaření

Před patnácti lety začala Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (AOPK ČR) uzavírat s vlastníky a hospodáři dohody o způsobu hospodaření formou veřejnoprávních smluv (Pešout, Kinský dal Borgo, Lacina 2013), upravujících jak způsob hospodaření, tak poskytnutí příspěvku vlastníkově či uživateli, a postupně začaly tento institut v praxi využívat i další orgány ochrany přírody, zejména některé krajské úřady a správy národních parků. V současné době jsou dohody o hospodaření jedním ze základních a běžně užívaných nástrojů ve spolupráci s hospodáři a jen v rámci AOPK ČR je jich uzavíráno každoročně přes tisíc (Pešout 2021).

AOPK ČR upřednostňuje dohody s vlastníky či pachtýři před jinými formami zajištění péče (Farkač, Sochová, Kobyláková *et al.* 2022). Pomyslně nejvyšší formou dohody s vlastníkem je tzv. komplexní dohoda o hospodaření (Pešout, Kinský dal Borgo, Lacina 2013). Jejím cílem je formulování jasných pravidel a podmínek pro hospodaření vlastníka či uživatele vč. ujednání k proplácení újmy za ztížení zemědělského a lesnického hospodaření zahrnující nejen stanovení výše újmy, ale také zjednodušující její administraci.

Dohody o způsobu hospodaření vyžadují velkou přípravu na obou stranách (zejména pokud se jedná o dohody víceleté), mohou vzniknout pouze v intenzivní vzájemné komunikaci vlastníka či pachtýře a orgánu ochrany přírody. Jednoznačně největším přínosem tohoto participativního přístupu je vzájemné pochopení potřeb a povinností. Pro vlastníky se po procesu přípravy dohody ochrana přírody stává čitelnější a předvídatelnější a pracovníci ochrany přírody lépe poznají hospodářské potřeby konkrétního subjektu a širší souvislosti. V této partnerské dohodě je prostor najít řešení, které na počátku diskuse nemuselo být zjevné, přitom zajišťuje uchování či zlepšování stavu předmětů ochrany a zároveň umožňuje plnění hospodářských funkcí. Největším současným úkolem pro stát je nalézt stabilní formu víceletého nekomplikovaného financování závazků specifikovaných v dohodách.

Dobrovolné nástroje ochrany přírody se v České republice rozvíjí, zvyšuje se přímá účast vlastníků a pachtýřů v péči o přírodu a krajinu, každoročně narůstá počet chráněných území v soukromé správě. Pro další rozvoj této spolupráce je kromě kroků obsažených v tomto článku nutná především průběžná diskuse státní ochrany přírody s hospodáři a celkově se soukromým sektorem. Je potěšitelné, že v této oblasti přibývají komunikační platformy. Například ČSOB zastřešuje neformální pracovní skupinu zaměřenou

Dobrovolné nástroje v péči o přírodu Kulatý stůl Lesmistr Rang

Franz Rang, v letech 1731–1785 lesmistr rodu Kinských, byl jedním ze zakladatelů udržitelného lesnictví ve střední Evropě. Celá jeho profesní dráha je spojená s Chlumcem nad Cidlinou a více než padesátiletou službou rodu Kinských, především Františku Ferdinandovi, který zajistil jeho zahraniční vzdělání, a Leopoldovi, nejvyššímu lovcímu Království českého. Díky tomu se z praktického hospodáře stal tvůrce prvního lesního zákoníku, který ovlivnil celé středoevropské lesnictví. Patent císařovny Marie Terezie „*Císařský královský patent lesů a dříví*“ vyšel na jaře 1754 pro Čechy, pro Moravu pak na podzim téhož roku, pro Slezsko počátkem roku 1756, následně pak pro Rakousko.

Rang se svou prací zasadil o to, že se lesy začaly chápat nejen jako zdroj dřeva, ale i jako bohatství, které je třeba chránit a spravovat s ohledem na budoucnost. Tedy princip udržitelnosti, který je od té doby základním principem všech lesních zákonů až do dnešní doby. Rang těmito myšlenkami dalece přesáhl tehdy aktuální požadavek na řešení surovinové krize – nedostatku dřeva v celé monarchii. Teze uvedené v patentech pak Rang rozpracoval ještě pro praktické užití v instrukci „Návod, jak lesy chráněny, lépe pěstovány a uchovány býti mají“. Ta se také stala první učebnicí vznikajícího lesnického školství.

Rodina Kinských s připomenutím významného odkazu lesmistra Franze Ranga pořádá kulaté stoly, kde zástupci všech zainteresovaných stran diskutují výzvy budoucnosti v lesním hospodaření, nové postupy, nastavení legislativních a ekonomických podmínek atd.

na biodiverzitu a byznys⁴, Kinský dal Borgo, a.s., a Kinský Žďár, a.s., pořádají kulatý stůl „Lesmistr Rang“ (blíže viz [box](#)). Věříme, že podobných projektů spolupráce bude nadále přibývat. ■

4 O aktivitě viz např. zde <https://byznysudrzelnost.cz/udrzelnost-uz-neni-jen-soulad-firmy-i-zemedelci-spojaji-sily-pro-biodiverzitu/>